

<https://doi.org/10.62837/2026.1.204>

AYSEL HACIYEVA

Bakı Avrasiya Universiteti magistrantı

ahaciyeva858@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-3251-7710>

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ TERMINALMANIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

(Pedaqoji terminlər əsasında)

Xülasə

Müasir elmin sürətli inkişafı və təhsil sahəsindəki yeniliklər Azərbaycan dilində terminologiyanın, o cümlədən pedaqoji terminlərin davamlı inkişafını tələb edir. Bu prosesdə terminalma, yəni terminlərin başqa dillərdən götürülərək milli dil sistemində inteqrasiyası, elmi ünsiyyətin dəqiqliyi və vahidliyi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Terminalma yalnız yeni anlayışların dilə daxil edilməsi ilə məhdudlaşmır. Eyni zamanda fonetik, leksik və morfoloji normalara uyğunlaşmalı, terminoloji sistemdə qarşılıqlı əlaqələrini qoruyaraq işlək vəziyyətdə saxlamalıdır.

Pedaqoji sahədə bu proses terminoloji vahidlərin sistemli şəkildə təşkilinə, terminlər arasında əlaqələrin təşkili və elmi anlayışların dəqiq ifadəsinə xidmət edir. Azərbaycan dilində terminalma beynəlxalq elmi əlaqələrin və qloballaşmanın tələblərinə cavab olaraq elmi terminlərin vahid istifadəsini təmin edir. Eyni zamanda, terminlərin milli dilin imkanları ilə uyğunlaşdırılması milli pedaqoji terminologiyanın zənginləşməsinə və dilin inkişafını dəstəkləyir.

Açar sözlər: *Termin, inteqrasiya, alınma, beynəlmiləl, pedaqoji*

Giriş

Cəmiyyət yaranıb formalaşdığı ilk andan etibarən inkişaf etməyə və yeni obyektlər, anlayışlar yaratmağa yönəlmiş, bununla da müxtəlif sahələrdə tərəqqi göstərmişdir. Bu inkişaf nəticəsində də dilin müxtəlif sahələrə aid xüsusi terminləri meydana çıxmışdır. Beləliklə, dilin terminoloji qatının formalaşması cəmiyyətin yaranma dövründən başlayaraq onun inkişafına uyğun şəkildə zənginləşmişdir.

Azərbaycan dilinin tarixi inkişafına nəzər saldıqda görürük ki, terminologiya müxtəlif tarixi proseslər və hadisələrin təsirinə dil baxımından məruz qalmışdır. Azərbaycan dilinin daxili söz yaradıcılığı imkanları müəyyən anlayışların adlandırılması üçün yetərli olmadıqda həmin anlayışı ifadə edən terminlər başqa dillərdən hazır şəkildə alınaraq işlədilir. “*Əgər xalqın öz dili hesabına bu sözləri yaratmaq mümkün deyilsə, onda başqa dillərdən, birinci növbədə məfhum hansı dildə yaranmışsa, oçıldən həmin anlayışı ifadə edən sözü alıb dilə gətirmək lazımdır. Burada süniliyə yol vermək olmaz*” [4, s. 11]. Terminologiyanın geniş bir hissəsi məhz bu cür alınma terminlərdən ibarətdir. Müxtəlif elm sahələrində məfhum və anlayışların beynəlxalq xarakter daşıyan dil vahidləri ilə ifadə olunması bir tərəfdən dilimizin terminoloji sisteminin işləkliyini artırır, digər tərəfdən isə onun

beynəlxalq terminoloji mühitə uyğunlaşmasını və inteqrasiyasını təmin edir. Beynəlmiləl terminlər Azərbaycan dili də daxil olmaqla bir çox dillərin terminologiyasında mühüm və ayrılmaz yer tutur. Qloballaşma şəraitində dillərarası qarşılıqlı təsir daha da güclənmiş, bu proses terminologiya sahəsində özünü xüsusilə qabarıq şəkildə göstərmişdir. *“Hər dilin öz ənənələri var, lakin terminologiya yalnız bir dilin öz lüğət ehtiyatı əsasında yaranarsa, bu millətlər arasındakı ünsiyyəti məhdudlaşdırır”* [7, s.183].

Terminalmanın mənbələri

Bütün dillərdə başqa dillərdən alınmış terminlər mövcuddur. Bu terminlərin müəyyən qismi isə mənşəyindən asılı olmayaraq müxtəlif sahə terminologiyalarında dəyişmədən işlədilir və dillər üçün ümumi terminoloji təbəqə yaradır. Belə terminlər internasionallaşmış, yəni beynəlmiləl terminlər adlandırılır. Hər bir termin Azərbaycan dilinə inteqrasiya olunarkən sahəyə aid digər terminlərlə paradigmatik və sintaqmatik əlaqələrini qoruyaraq işlənməlidir. *“Başqa dillərdən mənimsəmə və internasionallaşma məsələlərinə gəlincə, bu linqvistik proseslər dildə birinci növbədə terminologiya vasitəsi ilə realizə olunur. Başqa laylarda həmin dil hadisəsi özünü nisbətən zəif göstərir”* [1, s. 28]. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi tarixin müxtəlif dövrlərində fərqli dillərin təsirinə məruz qalmışdır. Müasir dövrdə iqtisadi-mədəni əlaqələr nəticəsində dillərarası əlaqə güclənmiş və başqa dillərdən dilimizə sözlər daxil olmağa davam etməkdədir. Dilimizə keçən terminləri mənbələr üzrə belə qruplaşdırmaq olar:

Ərəb və fars dilləri - VII əsrdən başlayaraq ərəblərin bir sıra ölkələrlə yanaşı Azərbaycanı da istila etməsi nəticəsində ərəb dilinin Azərbaycan dilinə təsiri daha da güclənmiş, bununla da dilimizdə ərəb mənşəli sözlər geniş yayılmışdır. *“Təxminən XI əsrə qədər davam edən güclü təsir təbii ki, ədəbi dilimizin bütün sferalarında, o cümlədən terminoloji sahədə də öz izini qoymuşdur. Hətta XIX əsrə qədər Azərbaycan ədəbi dilində işlədilən terminlərin əksəriyyətinin ərəb və fars mənşəli olması fikrini də irəli sürmüşlər”* [2, s. 206]. Bu sözlərin əksəriyyətini isə elm və dinlə bağlı olan terminlər təşkil etmişdir. Məsələn:

“Kitab - Üzərinə müxtəlif yollarla köçürülmüş mətn və ya rəsm şəklində informasiya daşıyıcılarından ibarət vərəqə toplusu” [6, s. 197].

“Sinif – ibtidai və orta məktəb şagirdlərinin dərslərinə uyğun olaraq bölgüsü” [6, s. 307]

Rus dili – XVII-XVIII əsrlərdən etibarən bir sıra türk dillərində, eləcə də Azərbaycan dilində rus mənşəli sözlərin sayı getdikcə artmağa başlamışdır. *“Azərbaycan dili lüğət tərkibinə, həmçinin onun bir hissəsini təşkil edən terminologiyaya əvvəlcə ərəb, sonra fars mənşəli sözlərin axını daha sonralar rus dili təsir ilə əvəz olunmuş, rus dili elementləri dilimizin lüğət tərkibində xüsusi hissə təşkil etməyə başlamışdır”* [2, s. 211]. Xüsusilə XX əsrdə elmi və texniki terminlərin böyük hissəsi bu dildən alınmışdır.

“Anket – Soruşulanların göstərilmiş qayda üzrə müstəqil şəkildə doldurduqları sorğu vərəqi” [6, s. 21]. Onu da qeyd edək ki, Avropa mənşəli terminlər əsasən rus dili vasitəsilə dilimizə keçmişdir.

Avropa dilləri (ingilis, latın, yunan) - Avropa mənşəli terminlər müasir dövrdə beynəlxalq terminologiyanın əsas mənbəyidir. *“İctimai-siyasi elmlərinin yaranması və inkişafı qərbdə getmiş, alman, fransız, ingilis alimlərinin bu elmin inkişafında müstəsna xidmətləri olmuşdur. Ona görə də hələ sovet dövründə belə, ictimai-siyasi və elmi terminologiyada istifadə olunan terminlərin əsas hissəsini Avropa mənşəli terminlər təşkil etmişdir”* [5, s. 227]. Bu terminlər beynəlxalq xarakter daşdığı üçün elmi ünsiyyətdə vahidliyi təmin edir. Müxtəlif ölkələrin alim və mütəxəssisləri arasında anlaşmanı asanlaşdırır. Məsələn:

“Koordinasiya – Təhsilin idarə edilməsinin funksiyalarından biri” [6, s. 203].

“Koqnitiv – Bilik idrak mənasını ifadə edən pedaqoji termin” [6, s. 198].

“Kafedra – Ali məktəblərdə professor-müəllim heyətinin idarə etdiyi müstəqil elmi sahə. Fənn şöbəsi” [6, s. 191].

Alınma terminlər dilimizə keçərkən dilimizin qaydalarına uyğunlaşaraq istifadə edilir. Hər bir dilin özünəməxsus fonetik sistemi və qrammatik quruluşu vardır. Ona görə də bir dil başqa dildən söz və terminlər alarkən onları özünün fonetik və qrammatik qayda-qanunlarına tabe edir. Terminlərin əksər hallarda dilin daxili qanunlarına və tələffüz sisteminə uyğunlaşdırılaraq mənimsənilməsinin üstünlük təşkil etməsinə baxmayaraq bəzən terminoloji ifadədə müxtəliflik olur. *“Mənimsənilmə dərəcəsinə görə, ərəb və fars alınmaları rus və Avropa alınmaları ilə eyni səviyyədə deyil. Belə ki, ərəb və fars dilindən alınan söz və terminlər işlənmə imkanlarına və funksiyasına görə milli sözlərimizlə demək olar ki, eyni səviyyədədir”* [5, s. 197].

Terminlərin mənimsənilməsi əsasən aşağıdakı proseslər əsasında baş verir:

Fonetik uyğunlaşma. Alınma terminlər əksər hallarda fonetik uyğunlaşmaya məruz qalır. Dilimizin səs tərkibinə uyğun olmayan səslər dəyişdirilir və ya uyğunlaşdırılır. *“Fonetik mənimsəmədə özgə dil materialı yenidən tərtib olunur, fonetik deformasiya baş verir, dilimizin fonetik sisteminin tipik xüsusiyyətlərinə uyğun qaydaya salınır”*[3, s. 362]. Məsələn: *Curriculum* termini dilimizdə *kurikulum* formasında istifadə olunur. *Monitoring – monitoring* şəklinə düşmüşdür.

Morfoloji xüsusiyyətlər. Morfoloji uyğunlaşma alınma sözlərin reseptor dilin daxili quruluşuna uyğunlaşaraq həmin dilin qrammatik sisteminə tam şəkildə daxil olması prosesidir. Bu uyğunlaşma nəticəsində alınma sözlər artıq yad ünsür kimi deyil, milli dilin təmihüquqlü leksik vahidi kimi çıxış edir. Alınma terminlər Azərbaycan dilinin qrammatik qaydalarına tabe olur. Onlara hal, cəm və mənsubiyyət şəkilçiləri artırılır. Məsələn: *kompotensiyalar, metodun, didaktikası* və s.

Semantik xüsusiyyətlər. Bəzi alınma terminlər dilə keçdikdən sonra mənaca dəyişikliklərə uğrayır və ya daha dar sahədə işlədilir. Alınma terminlər dilimizin leksik sistemində daxil olaraq onun ümumi qanunlarına tabe olur, lakin bu terminlərin dildə qalıcı olub-olmaması, milli sözlərdə olduğu kimi, onların məna quruluşunun gələcək taleyi və inkişaf istiqaməti ilə müəyyənənir. *“İlkin mərhələdə dilə daxil olan*

söziün məna həcmi daralır, çünki çoxmənalı söz yalnız bir mənasına görə alınır”[3, s. 398]. Məsələn: *Seminar* sözü əvvəlcə ümumi mənada *müzakirə, toplantı* anlamını ifadə etsə də, sonradan pedaqogikada daha məhdud məna qazanaraq *ali məktəblərdə dərsin xüsusi forması* kimi işlədilməyə başlamışdır.

Terminlərin milliləşdirilməsi. Alınma terminlərin Azərbaycan dilinin daxili imkanları əsasında uyğun qarşılıqlarının yaradılması, onların normativləşdirilməsi terminoloji leksikanın inkişafını daha da gücləndirir. *Analiz-təhlil; alternativ-seçim; kollektiv-heyət və s.* Bu proses bir tərəfdən beynəlxalq elmi terminologiya ilə əlaqəni qoruyur, digər tərəfdən isə milli dilin funksional imkanlarını genişləndirir. Alınma terminlər yalnız o halda mənimsənilmiş hesab olunur ki, reseptor dilin daxili qanunauyğunluqlarına uyğunlaşsın. Əks halda, yəni milli dilin fonetik və qrammatik normalarına uyğun gəlmədikdə milli sözlərlə kəskin ziddiyyət təşkil edir.

Nəticə

Azərbaycan dilində alınma terminlər, o cümlədən pedaqoji terminlər dilin, təhsil sahəsinin inkişafı ilə sıx bağlıdır. Bu terminlər pedaqoji elmdə anlayışların dəqiqliyini və beynəlxalq elmi inteqrasiyanı təmin edir. Bununla yanaşı, terminlərin fonetik, morfoloji və semantik baxımdan dil normalarına uyğunlaşdırılması və milli terminoloji ənənələrə əsaslanaraq normalaşdırılması terminologiyanın, eyni zamanda pedaqoji dilin inkişafı üçün zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Xəlilova S. *İnternasional terminlər*. Bakı, “Maarif”, 1991, 192 s.
2. Qasımov İ. *Azərbaycan terminologiyası*. Bakı, “Mütərcim”, 2007, 264 s.
3. Məmmədli N. *Azərbaycan dilində alınma terminlər*. Bakı, “Elm və təhsil”, 2017, 488 s.
4. Məmmədli N. *Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinin mənbə və üsullarına dair*. Bakı, Azərbaycan universiteti, 1958, 36 s.
5. Sadıqova S. *Azərbaycan dilinin terminologiyası*. Bakı, “Elm”, 2011, 378 s.
6. Səklikov İ. *Pedaqoji terminlər lüğəti*. Bakı, “Azəri”, 2021, 416 s.
7. Балакаев М.В. *Вопросы терминологии, москва Изво Академия Наук СССР, 1961, 230 с.*

ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОЛОГИИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

(на основе педагогических терминов)

АЙСЕЛЬ ХАДЖИЕВА

Студент магистратуры Бакинского Евразийского университета

Резюме

Быстрое развитие современной науки и новшества в сфере образования требуют постоянного развития терминологии азербайджанского языка, включая педагогическую терминологию. В этом процессе терминология, то есть заимствование терминов из других языков с последующей интеграцией в

систему национального языка, имеет важное значение для точности и единообразия научного общения. Терминологизация включает не только ввод новых понятий, но и их адаптацию к фонетическим, лексическим и морфологическим нормам, с сохранением связей внутри терминологической системы. В педагогической сфере этот процесс способствует системной организации терминологических единиц, установлению связей между терминами и точному выражению научных понятий. В азербайджанском языке терминологизация обеспечивает единообразное использование научных терминов в ответ на требования международного научного общения и глобализации. Одновременно адаптация терминов к возможностям национального языка способствует обогащению национальной педагогической терминологии и поддерживает развитие языка.

Ключевые слова: Термин, интеграция, заимствование, международный, педагогический

FEATURES OF TERMINOLOGY IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE (Based on Pedagogical Terms)

AYSEL HAJIYEVA

Master's student at Baku Eurasia University

Summary

The rapid development of modern science and innovations in the field of education require the continuous advancement of terminology in the Azerbaijani language, including pedagogical terms. In this process, terminologization, i.e., the borrowing of terms from other languages and their integration into the national language system, plays an important role in ensuring the accuracy and consistency of scientific communication. Terminologization is not limited to the introduction of new concepts into the language. It must also adapt to phonetic, lexical, and morphological norms while maintaining the interrelations within the terminological system and keeping it functional. In the field of pedagogy, this process contributes to the systematic organization of terminological units, the establishment of relationships between terms, and the precise expression of scientific concepts. In the Azerbaijani language, terminologization ensures the consistent use of scientific terms in response to the demands of international scientific communication and globalization. At the same time, adapting terms to the capacities of the national language enriches the national pedagogical terminology and supports the development of the language.

Keywords: Term, Integration, Borrowing, International, Pedagogical

Rəyçi: fil.ü.f.d., dosent Zəminə Rüstəmli